

Методика формування ситуативного мислення в процесі підготовки юних спортсменів (на прикладі футболістів)

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Постановка наукової проблеми та її значення. Футбол був і залишається наймасовішим видом спорту в нашій країні, проте, за даними дослідження численних фахівців, продуктивність роботи дитячих спортивних установ, які займаються підготовкою юних футболістів, залишається низькою. Процес спортивної підготовки відбувається за трьома взаємопов'язаними та взаємозумовленими напрямками – виховання, навчання й підвищення функціональних можливостей організму спортсменів – і реалізується на практиці за допомогою теоретичної, фізичної, технічної, тактичної, психологічної та інтегральної підготовки.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що футбол досліджували переважно щодо окремих показників фізичної й технічної підготовленості, а також наявні окремі праці щодо забезпечення їх оптимального співвідношення [2; 3]. Однією з причин такого становище є те, що сучасні досягнення спортивної науки не завжди знаходять належне віддзеркалення в практичній роботі тренерів.

Інша причина полягає в потребі оптимізації підготовки, що забезпечується за рахунок не стільки якісної зміни самої системи, скільки пошуком її внутрішніх резервів. Один із таких резервів у системі підготовки юних футболістів – удосконалення організації навчально-тренувального процесу на основі обліку особливостей структури рухових здібностей, психічного й морфофункціонального стану спортсменів, рівня техніко-тактичної майстерності спортсмена [1; 4].

Будь-якій дії передуює процес мислення, який уключає ухвалення рішення. Це свідомий, довільний акт, що включає самоконтроль суб'єкта у виконанні психомоторних дій, які ведуть до досягнення мети в умовах невизначеності й дефіциту інформації. Стосовно спортивної діяльності мислення потрібно розглядати як психічний процес віддзеркалення об'єктивної дійсності, спрямований на подолання суперечностей зв'язків і відносин між пізнаваними феноменами (Е. П. Ільїна, В. П. Зінченко), тобто цей процес відбувається за допомогою вибору найбільш оптимального способу розв'язання тієї або іншої проблеми [2].

Практика футболу й психологія спорту визнають виключно важливе значення навчання вміння ухвалювати ігрове ситуативне рішення. Згідно з твердженнями А. Вайтерса, ситуативне мислення визначає майстерність футболіста, причому на його формування під час підготовки, наприклад, англійських футболістів відводять 80 % часу тренування. Оскільки недостатньо розробленою залишається методика розвитку психомоторних здібностей футболістів, що негативно позначається на процесі їх спортивного тренування, то виникає об'єктивна потреба формування в спортсмена досконалих оперативних здібностей.

Мета дослідження – удосконалення ситуативного мислення в юних футболістів 12–13 років.

Завдання статті:

- визначення показників швидкості ситуативного мислення юних футболістів 12–13 років під час виконання теоретичних тактичних завдань у тестах-моделях ігрових ситуацій;
- виявлення взаємозв'язку показників ефективності ігрової діяльності, ситуативного мислення з технічною й фізичною підготовленістю юних футболістів 12–13 років.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що командні спортивні ігри, уключаючи футбол, відрізняються тим, що основний об'єм навантаження, яке виконується в тренувальному процесі, має спеціалізований характер, а як пріоритетні засоби підготовки використовуються групові й командні вправи техніко-тактичного або ігрового характеру (Т. Т. Іманалієв), які також припускають вибір оптимального рішення з декількох можливих варіантів. Отже, в ігровій діяльності перед футболістом постійно постає проблема вибору найбільш правильної дії в будь-якій ігровій ситуації, що виникла [4].

Процес підготовки юних футболістів передбачає розподіл на умовно самостійні види підготовки, дає змогу впорядкувати уявлення про його структуру, систематизувати методи, засоби, розробити

систему педагогічного контролю й управління процесом спортивного вдосконалення. Формування ситуативного мислення в юних футболістів полягає в здатності до результативної оперативної дії, швидкого реагування та прийняття найбільш конструктивних та результативних рішень в умовах динамічної ігрової ситуації, тренувального й змагального процесу.

Психолого-педагогічне тестування проводили з метою визначення рівня показників оперативності мислення юних футболістів. У зв'язку з цим застосовували такі тести, як «Трійка» (для вивчення особливостей оперативного мислення), «Кубики Кооса» (для установлення рівня здатності реалізовувати конструктивні рішення).

Рівень розвитку здатності реалізовувати конструктивні рішення ми визначали за допомогою тесту «Кубики Кооса». Це модифікований тест «Векслера», який застосовують для визначення рівня інтелектуального розвитку.

Використовують дев'ять дерев'яних кубиків, сторони яких забарвлені в такі кольори: дві сторони – у червоний, дві – у білий, дві – червоно-білі (межа кольору по діагоналі).

Схема тестування така: на столі перед випробовуваним викладають картку з одним із 10 малюнків-орнаментів. Випробовуваному пропонують зібрати з кубиків орнамент за зразками в порядку наростаючої складності: перші шість – із чотирьох кубиків, останні – із дев'яти. Перші три орнаменти – навчальні. Випробовуваний складає їх сам, але в разі виникнення труднощів йому допомагає експериментатор. Зараховується час збирання кожного орнаменту. Оцінка залежить як від точності, так і від часу виконання. За швидкість виконання кожного завдання нараховують певну кількість балів, потім підраховують їх загальну суму (табл. 1).

Якщо випробовуваний складає орнамент за менший час, то це свідчить про високий рівень розвитку здатності реалізовувати конструктивні рішення, переміщаючи предмети в просторі руками, наочно-образного мислення, здатності виділяти частину з цілого й, навпаки, про хорошу просторову орієнтацію.

Відомо, що тактичні рішення – це плід розумової діяльності спортсмена. Він оперує образами тактичної ситуації та найчастіше обирає рішення за принципом «опори на узгодження й розузгодження». Його мислення може бути визначене як оперативне, швидке. Удалий підхід до вивчення особливостей оперативного мислення знайдено В. Н. Пушкіним (тест «Трійка»).

Використовують три квадратні фішки, позначені номерами 1, 2, 3, і п'ять порожніх полів.

Відповідно до схеми тестування, учаснику пропонують комбінацію з пронумерованих фішок (два поля залишаються вільними), після чого фішки перемішують і гравець щонайшвидше й за найменшу кількість ходів прагне відновити початкову комбінацію. Оцінка залежить від витраченого часу та кількості використуваних ходів.

У дослідженні брали участь юні футболісти 12–13-річного віку, ДЮФШ «Волинь» і ДЮФК «Адреналін». Усього в дослідженні задіяно 50 юних футболістів.

У результаті діагностики за допомогою тесту «Кубики Кооса» в гравців команд виявлено середній рівень здатності до пошуку конструктивних рішень (табл. 2). Результати тесту свідчать про наявність у випробовуваних значних індивідуальних відмінностей показників. Так, кращий результат складав 44 бали, гірший – удвічі нижче (22 бали), причому у вибірці, що вивчається, за оцінкою відповідно до шкали, представлені Л. Г. Харитоновою.

Л. А. Суянгуловою (1996) лише дев'ять дітей із 50 мають рівень швидкості оперативного мислення вищий за середній. Спостереження за виконанням тесту свідчать, що випробовуваним властиві типові помилки конструктивної діяльності, які, імовірно, зумовлені невисоким рівнем розвитку розумових операцій, рефлексії, абстрагування, зокрема:

1. Виконання орнаментів перших трьох (пробних) фігур припускає напрацювання власної технології аналізу й синтезу інформації. Це стає можливим, якщо дитина здатна аналізувати дії, перебуваючи не лише всередині ситуації, але й може вийти за межі того, що відбувається, поглянути на ситуацію ніби збоку. У цьому випадку, зазвичай, удається відзначити, що, перш ніж ухвалити рішення про те, як збирати орнамент, він вимушено проводить розділення його на ту кількість частин, скільки кубиків пропонує експериментатор. Але, судячи з того, як виконували завдання випробовувані, найчастіше юні футболісти збирали орнаменти тесту, керуючись переважно зовнішніми ознаками малюнків. Тобто спочатку випробовувані починали орієнтуватися на впізнаваний образ («будинок», «метелик», «цукерка», «шахівниця», «ромашка» й т. ін.), починали конструювати, підбираючи кубики для формування представленого образу. У ході конструювання розуміли, що дії, які вони виконують, не дають потрібних результатів, проводили додатковий аналіз недостатніх елементів конструкції та завершували побудову малюнка також за зовнішніми ознаками схожості. Ідентичну картину спостерігали й під час виконання подальших чотирьох основних малюнків тесту.

2. Виконання 5–7 основних малюнків тесту, які вимагали для попередньої побудови орієнтовної основи дії аналізу внутрішніх ознак завдання, викликало труднощі в багатьох юних футболістів, які брали участь у дослідженнях. Практично половина з них не справлялась із завданнями. Отримана картина може свідчити про те, що футболістам 12–13 років складно вдається насамперед аналіз ситуації, від чого, імовірно, можуть проявлятися явища неефективної конструктивної та ігрової діяльності.

Таблиця 2

Середні показники оперативності мислення юних футболістів 12–13 років (n=50)

Тест	Статистичні показники			
	X	m	Max	min
«Кубики Кооса», середній бал	33,1	3	44	22
«Трійка», середня кількість ходів	9,4	1,3	12	8
«Трійка», середній час виконання завдання (с)	7,9	1,5	11,8	6,1

За допомогою тесту «Трійка», порівняно з віковими нормативами, виявлено середній рівень оперативності мислення (табл. 2). Потрібно відзначити, що показники тесту «Трійка» між собою мають сильний статистичний взаємозв'язок, тобто чим більше випробовувані виконують ходів, тим, відповідно, більше часу витрачають на це.

Індивідуальні показники середньої кількості ходів і витраченого на них часу не мали значних відмінностей, при цьому спостерігали загальну особливість виконання завдань. На першу комбінацію всі досліджувані витратили чотири ходи, що є найменшою кількістю, але витратили на це різний час, що, імовірно пов'язано з індивідуальними особливостями швидкості їхнього мислення. Під час виконання останньої комбінації, яка припускає в кращому варіанті рішення виконання шести ходів, також практично всі юні спортсмени продемонстрували найменшу кількість ходів (6), окрім трьох, які витратили 9–11 ходів. Під час виконання трьох середніх комбінацій (найбільш складних), у яких краще рішення виконується за сім і більше ходів, ми спостерігали найбільші відмінності індивідуальних показників – від 7–17 ходів.

Отже, у міру ускладнення завдань випробовуваним важче дається можливість їх ефективного рішення. Тобто, якщо комбінація проста, якщо рішення є видимим, прогнозується не більше чотирьох ходів, то це не викликає серйозних труднощів для всіх випробовуваних 12–13 років. Якщо комбінація складніша, то спосіб виконання завдання наближено до ситуації пошуку за допомогою спроб і помилок.

Стандартне відхилення показників середньої кількості ходів і часу виконання завдання в тесті «Трійка» невелике й свідчить про те, що індивідуальні дані футболістів, які брали участь у наших дослідженнях, близькі за величиною. Водночас у тесті «Кубики Кооса» ми бачимо, що варіювання індивідуальних результатів достатньо велике. А отже, у вибірці були досліджувані, як із високим рівнем реалізації конструктивних завдань, так і з низьким.

Ці показники надалі використовувалися для виявлення взаємозв'язків із результатами тестів, які визначають швидкість і правильність ухвалення теоретичного тактичного рішення, фізичну й технічну підготовленість, а також з ефективністю ігрової діяльності.

Для визначення показників швидкості та правильності ухвалення рішень у тестах-моделях ігрових ситуацій у юних футболістів застосовувався розроблений нами набір техніко-тактичних карток (ТТК). Результати тестування представлено в табл. 3. Середній показник правильності ухвалення рішення складає $5,7 \pm 1,1$ бала, тоді як максимально можливий результат, відповідно до експертної оцінки, – 10 балів. Тобто досліджувані спортсмени, ухвалюючи теоретичне рішення, у середньому практично в кожному випадку допускали помилки у визначенні ефективного продовження ігрового епізоду. Це свідчить про те, що юні футболісти далеко не завжди знаходять оптимальне теоретичне рішення в тактичній ситуації, коли на них впливає такий збиваючий чинник, як дефіцит часу.

У цьому тестуванні юним футболістам пропонували ухвалити рішення з позиції атакуючого гравця з м'ячем (шість карток), із позиції атакуючого гравця без м'яча (три картки) і з позиції гравця, який обороняється (три картки). Тобто половина теоретичних тактичних завдань спрямована на вибір дії з позиції гравця з м'ячем, інша половина – на вибір дії з позиції гравця без м'яча. Виявлено, що в середньому теоретичний вибір дії з позиції гравця з м'ячем ($X = 4,4$ с) юні футболісти виконують достовірно швидше ($p < 0,05$), ніж вибір із позиції гравця без м'яча ($X = 6,3$ с).

Середні показники оперативності мислення юних футболістів 12–13 років ($n=31$)

Тест	Статистичні показники			
	X	m	Max	min
Техніко-тактичні картки – правильність рішень, середній бал	5,7	1,1	7,6	3,8
Техніко-тактичні картки, середній час рішення, (с)	5,4	0,7	6,3	3,9

Цей факт можна розглядати як особливість теоретичного тактичного мислення юних футболістів, що, на нашу думку, пов'язано з наочністю дії. Під час вибору рішення з позиції гравця з м'ячем випробовуваний вимушений контролювати безпосереднє переміщення м'яча щодо дій партнерів і суперників. А під час вибору рішення з позиції гравця без м'яча – прогнозувати дії гравця з м'ячем і відносно них вибирати дії гравця без м'яча, тобто збільшується кількість значущих та утримуваних у думці об'єктів – образів ситуації для ухвалення теоретичного рішення. Така особливість теоретичного тактичного мислення підтвердилася в наших подальших дослідженнях.

Показники швидкості й правильності ухвалення теоретичного тактичного рішення надалі також використовувалися для виявлення взаємозв'язків із результатами тестів, що визначають швидкість оперативного мислення, фізичну та технічну підготовленість, а так само з ефективністю ігрової діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналізуючи наукову літературу, практики футболу зазначають, що пріоритетними засобами підготовки юних футболістів є групові й командні вправи техніко-тактичного або ігрового характеру (Т. Т. Іманалієв), які припускають вибір оптимального рішення з декількох можливих варіантів. Отже, в ігровій діяльності перед футболістом постійно виникає проблема вибору найбільш правильної дії в будь-якій ігровій ситуації, що створилася.

У процесі підготовки та змагальної діяльності спортсмен велику частину часу перебуває в межах психічного процесу, обираючи з декількох варіантів рішень найбільш доцільне. Застосування методики формування ситуативного мислення дає можливість забезпечувати психологічну стійкість у реалізації конструктивних рішень під час виконання теоретичних тактичних завдань у тестах-моделях ігрових ситуацій, а також при виявленні взаємозв'язку показників ефективності ігрової діяльності, тренувального та змагального процесу і є невід'ємною вагою частиною цілісної підготовки футболістів 12–13 років.

Джерела та література

1. Годик М. А. Физическая подготовка футболистов / М. А. Годик. – М. : Терра-спорт, Олимпия Пресс, 2006. – 272 с.
2. Костюкевич В. М. Побудова тренувального процесу футболістів високої кваліфікації у змагальному періоді річного тренувального циклу / В. М. Костюкевич // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. праць Вол. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / уклад. А. В. Цьось, С. П. Козіброцький. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – № 3. – С. 239–239.
3. Монаков Г. В. Подготовка футболистов. Теория и практика / Г. В. Монаков. – М. : Сов. спорт, 2005. – 288 с.
4. Футбол : учеб. для ин-тов физкультуры / под ред. М. С. Полишкиса, В. А. Выжгина. – М. : Физкультура, образование и наука, 1999. – 254 с.

Анотації

У статті доведено доцільність застосування методики вдосконалення ситуативного мислення в юних футболістів 12–13 років. На прикладі тестів «Трійка» – для вивчення особливостей оперативного мислення юних футболістів 12–13 років та «Кубики Кооса» – що установлює рівень здатності реалізовувати конструктивні рішення, запропоновано використання методики формування ситуативного мислення під час підготовки юних спортсменів-футболістів у процесі виконання теоретичних тактичних завдань у тестах-моделях ігрових ситуацій, а також під час виявлення взаємозв'язку показників ефективності ігрової діяльності.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що командні спортивні ігри, відрізняються тим, що основний обсяг навантаження має спеціалізований характер, а як пріоритетні засоби підготовки використовуються групові й командні вправи техніко-тактичного або ігрового характеру (Т. Т. Іманалієв), які припускають вибір оптимального рішення з декількох можливих варіантів. Отже, в ігровій діяльності перед футболістом постійно виникає проблема вибору найбільш правильної дії в будь-якій ігровій ситуації, що створилася.

Отже, маємо підстави стверджувати, що формування ситуативного мислення юних футболістів полягає в здатності швидкого реагування й прийнятті найбільш конструктивних і результативних рішень, забезпеченні

психологічної стійкості в умовах динамічної ігрової ситуації, тренувального та змагального процесу і є невід'ємною вагомою частиною цілісної підготовки.

Ключові слова: методика, формування, ситуативне мислення, підготовка, юні спортсмени, футболісти.

Жанна Мудрык, Владимир Добрынский, Нина Деделюк, Вадим Смолюк. Методика формирования ситуативного мышления в процессе подготовки юных спортсменов (на примере футболистов). В статье доказывається целесообразность применения методики совершенствования ситуативного мышления в юных футболистов 12–13 лет. На примере тестов «Тройка» – для изучения особенностей оперативного мышления юных футболистов 12–13 лет и «Кубики Кооса» – для определения уровня способности реализовывать конструктивные решения, предлагается использование методики формирования ситуативного мышления при подготовке юных спортсменов-футболистов при решении теоретических тактических задач в тестах-моделях игровых ситуаций, а также при выявлении взаимосвязи показателей эффективности игровой деятельности.

Анализ научной литературы дает основания утверждать, что командные спортивные игры отличаются тем, что основной объем нагрузки имеет специализированный характер, а в качестве приоритетных средства подготовки используются групповые и командные упражнения технико-тактического или игрового характера (Т. Т. Иманалиев), которые предполагают выбор оптимального решения из нескольких возможных вариантов. Таким образом, в игровой деятельности перед футболистом постоянно возникает проблема выбора наиболее верного действия в любой игровой, создавшейся ситуации

Итак, есть основания утверждать, что формирование ситуативного мышления юных футболистов заключается в способности быстрого реагирования и принятия наиболее конструктивных и результативных решений, обеспечении психологической устойчивости в условиях динамической игровой ситуации, тренировочного и соревновательного процесса и является неотъемлемой важной частью целостной подготовки.

Ключевые слова: методика, формирование, ситуативное мышление, подготовка, юные спортсмены, футболісты.

Zhanna Mudryk, Volodymyr Dobrynskyi, Nina Dedliuk, Vadym Smoliuk. Methodology of Formation of Occasion-bound Thinking in the Process of Training of Young Athletes (on the Example of Football Players). The article proves feasibility of application of methods of improving of situational thinking among young football players aged 12–13 years old. On the example of tests «Troika» – for studying peculiarities of operatory thought of young football players aged 12–13 years old, «Koos bricks» – for defining the level of ability to realize constructive solutions it was offered the use of methodology of formation of occasion-bound thinking while training young football players while solving theoretical tactical problems in tests-models of game situations, and while showing interconnection of indices of game activity effectiveness.

The scientific literature analysis gives reason to believe that team sports are characterized by specialized nature of load. Group and team exercises of technical tactical or game nature are the priority training tools. In their turn, such instruments suggest the optimal solution choice from several possible options. Thus, the football player always has to choose the most correct action in any game situation during the game activity.

We have reasons to believe that the formation of occasion-bound thinking of young football players means the ability to react quickly, make the most constructive and effective solutions, ensure psychological stability in dynamic game situation, training and competitive process. It is an important integral part of the training.

Key words: methods, formation, occasion-bound thinking, training, young athletes, football players.